

भूमि तथा कृषि अधिकार अभियान सञ्चालन भएको जिल्ला

नेपाल

- सामुदायिक भूमि सुधार अभ्यास केन्द्रित जिल्ला
- कर्मरेज, संस्थागत विकास र सवालगत अभियान सञ्चालित जिल्ला
- परियोजना कर्मरेज जिल्ला

भूमि तथा कृषि अधिकार आन्दोलन मर्यादित र आत्मनिर्भर जीवन

रणनीतिक योजना साउन २०७१-असार २०७६

सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र (सिएसआरसी)

पोस्ट बक्स नम्बर : १९७९०, भूमिघर, धापासी-८, काठमाडौं, नेपाल
फोन : ९७७-१-४३६०४८६, फ्याक्स : ९७७-१-४३५७०३३
इमेल : landrights@csrnepal.org

www.csrnepal.org

CSRC
आत्मनिर्भर केन्द्र

साउन २०७१

परिचय

सामुदायिक आत्मनिर्भर सेवा केन्द्र (आत्मनिर्भर केन्द्र) जिल्ला प्रशासन कार्यालय सिन्धुपाल्चोकमा २०४९ सालमा दर्ता भएको सामाजिक संस्था हो। ग्रामीण समाजमा विद्यमान शोषणमूलक र अन्यायपूर्ण शक्ति सम्बन्धमा फेरबदल ल्याउनका लागि गरिब तथा पिछडिएका वर्ग विशेषगरी भूमिहीन र मोहीलाई एकीकृत गरी उनीहरूको अधिकार सुनिश्चित गर्ने उद्देश्यले स्थानीय केही उत्साही शिक्षक र युवाले संस्था सुरु गरेका थिए।

आत्मनिर्भर केन्द्र भूमिहीन तथा गरिब किसानलाई सङ्गठित र सशक्तिकृत गर्दै भूमि अधिकार प्राप्तिको आन्दोलनमा वि.सं. २०५१ सालदेखि क्रियाशील छ। यसबीच आत्मनिर्भर केन्द्रले भूमि अधिकारका पक्षमा काम गर्ने राष्ट्रिय अगुवा संस्थाको पहिचान बनाएको छ। मोहियानी हकको आन्दोलनबाट सुरु भएको अभियान भूमि तथा कृषि सुधारको सशक्त राष्ट्रिय आन्दोलन बनेको छ। आत्मनिर्भर केन्द्रको दुई दशकको यात्रामा विभिन्न उत्तरचढाव आए। यद्यपि गरिबी र अन्यायको जरो भूमिको अन्यायपूर्ण वितरणले गरिब नागरिकको मानव अधिकार हनन भइरहेको छ र यसलाई न्यायोचित बनाउनुपर्छ भन्नेमा संस्थाले अविचलित यात्रा तय गरेको छ। यसरी काम गर्ने सन्दर्भमा समस्या मात्र उजागर गर्ने नभई विकल्पहरू बहसमा ल्याउने र सामर्थ्यअनुसार आफैं पनि अभ्यास गर्दै आइरहेको छ। आफूना लक्ष्य भेट्न अझै संस्थाको कामलाई सघन बनाउँदै लैजाने र नतिजामा केन्द्रित हुने तथा भूमि अधिकारबाट वञ्चितको जीवनमा महसुस हुने परिवर्तन स्वयम् समुदायसँगै मिलेर ल्याउने संस्थाको अठोट छ।

संस्थागत सुशासन

आत्मनिर्भर केन्द्रको साधारण सदस्यमा स्थानीय तहका सामाजिक अभियानकर्तादेखि विज्ञ हुँदै मानव अधिकारकर्मीसम्म छन्। कार्यकारी समितिको चयन हरेक ३ वर्षमा साधारण सभाबाट गरिन्छ। यसको मूल दायित्व साधारण सभाले अवलम्बन र निर्देश गरेका नीतिगत निर्णय कार्यान्वयन गर्नु हो। आत्मनिर्भर केन्द्र पूर्ण पारदर्शी र बोर्ड र कर्मचारी समूहबीच दोहोरोपन नभएको संस्था हो।

दृष्टिकोण

हरेक नागरिक आत्मनिर्भर र मर्यादित जीवन बाँचिरहेका हुनेछन्।

ध्येय

भूमि अधिकारबाट वञ्चितको शक्ति बढाई भूमि तथा कृषि सुधारका लागि सक्षम बनाउने।

लक्ष्य

भूमि अधिकारबाट वञ्चित महिला तथा पुरुषको भूमिमाथि न्यायिक पहुँच र नियन्त्रण कायम गरी उनीहरूको जीविकोपार्जन सुरक्षित गर्ने।

मूल्य र मान्यता

सरल र आदरपूर्वक : आत्मनिर्भर केन्द्रका सदस्य, पदाधिकारी र कर्मचारीको निजी र व्यावसायिक जीवनशैली सरल र मितव्ययी हुनेछ। आत्मनिर्भर केन्द्र पारस्परिक आदरका साथै लैङ्गिक, जातीय, धर्म, रङ एवम् अन्य कुनै पनि दृष्टिकोणबाट भेदभाव नगरी हरेकलाई समान व्यवहार गर्छ।

विकल्पको खोजी : आत्मनिर्भर केन्द्र हरेक समस्याको समाधान हुन्छ र विकल्प हुन्छ भन्नेमा विश्वस्त छ। सामूहिकरूपमा भएका प्रयत्नले समाधानको उचित विकल्प दिन्छ भन्नेमा दृढ छ।

अहिंसात्मक : अहिंसात्मक कार्य जीवनको पथ हो । अहिंसात्मक सङ्घर्षले ठूलो शक्ति दिन्छ र यसले दिगो रूपान्तरण हासिल गर्न सकिन्छ ।

गुणस्तर र **नतिजामा जोड** : आत्मनिर्भर केन्द्रको अस्तित्व भूमि अधिकारबाट वञ्चित समुदायले महसुस गर्ने लाभमा अडेको छ । गुणस्तरीय नतिजा संस्थाको जवाफदेहिताको मापनको आधार हुनेछ ।

समानुभूति : अधिकार हनन भई अमानवीय जीवन व्यतीत गर्न बाध्य व्यक्ति वा समूहको अधिकार र मर्यादित जीवनका लागि आत्मनिर्भर केन्द्र पूर्ण समानुभूति राख्छ ।

लगाव : आत्मनिर्भर केन्द्र ती व्यक्तिहरूप्रति लगाव राख्छ जसको मौलिक अधिकार खोसिएको छ र मर्यादापूर्वक बाँच्ने अधिकार हनन भएको छ ।

पक्षधरता : आत्मनिर्भर केन्द्र समानतामा आधारित खुसी र समृद्ध समाजमा रमाउन चाहन्छ । गरिबी र अन्यायमा बाँचेका मानिसका अनेकन संरचनागत बाधा र तिनका कारणसँग जुध्न भूमि अधिकारबाट वञ्चितको पक्ष लिन्छ ।

आत्मनिर्भरता : आत्मनिर्भरता व्यक्ति, परिवार, समाज र राष्ट्रको दिगो विकासको आधारभूत तत्व हो भन्ने विश्वास राख्छ । र, संस्थाको सबै व्यवहार र गतिविधिमा आत्मनिर्भरता कायम राख्न उद्यत रहनेछ ।

भूमिको दिगो उपयोग : भूमिहीन किसानहरू भूमिलगायत प्रकृतिलाई असाध्यै माया गर्छन् । उनीहरू यसको संरक्षण र संवर्धनका उपयुक्त कर्ता हुन् भन्नेमा आत्मनिर्भर केन्द्र विश्वास गर्छ । किसानसँग भूमिको दिगो उपयोग गर्नेबारे पर्याप्त र गहिरो ज्ञान/सिप छ ।

निर्देशित सिद्धान्त

(क) सबैका लागि सबै मानव अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन : आत्मनिर्भर केन्द्र सबै अधिकार सर्वव्यापी र अन्तर्सम्बन्धित हुन्छ र समाजका सबै व्यक्ति र समूह (महिला, पुरुष, वरिष्ठ नागरिक, युवा, फरक क्षमता भएकाहरू) ले बिनाभेदभाव ती सबैको अधिकार उपभोग गर्न पाउनुपर्छ भन्नेमा विश्वास गर्छ ।

(ख) बहुलवाद र विविधताको कदर : हामी नेपालमा रहेको विविधता र बहुलपनालाई समृद्धिको स्रोतका रूपमा देख्छौं र यसलाई भूमि अधिकार आन्दोलनमा प्रवर्द्धन गर्न प्रतिबद्ध छौं । हामी बहुलवादलाई राजनीतिक र सांस्कृतिक विविधता अभिव्यक्त गर्ने माध्यम मान्छौं ।

(ग) सामाजिक समावेशिता : भूमि अधिकारबाट वञ्चितको भूमि अधिकार सुनिश्चित गर्ने प्रक्रियामा समाजका सबै तह, वर्ग, क्षेत्र, समुदाय र तप्का (महिला, पुरुष, वरिष्ठ नागरिक, युवा, फरक क्षमता भएका) का मानिसको समावेशिता अपरिहार्य छ भन्नेमा हामी विश्वास गर्छौं ।

(घ) अहिंसात्मक पद्धति अनुशरण : हाम्रो आन्दोलनमा हुने गतिविधि तथा अभिव्यक्तिहरू अहिंसात्मक बनाउनमा हामी प्रतिबद्ध छौं । शान्तिपूर्ण सामाजिक आन्दोलन दिगो उपलब्धि हासिल गर्ने माध्यम हो भन्नेमा हाम्रो दृढ विश्वास छ ।

(ङ) संस्थागत सुशासन : सुशासनका आधारभूत सिद्धान्त हामी आफैँले अनुशरण नगरी भूमि प्रशासनलाई पारदर्शी र जवाफदेही बनाउने हाम्रो लक्ष्य पूरा हुँदैन भन्नेमा आत्मनिर्भर केन्द्र सचेत छ । हामी र हाम्रा गतिविधि मूल्य/मान्यतामा आधारित भएमा सरकारलगायत अन्य निकायलाई सुशासनका सिद्धान्त पालना गर्न/गराउन नैतिक बल प्राप्त हुन्छ ।

(च) लोकतान्त्रिक निर्णय प्रक्रिया र कार्यान्वयन : आत्मनिर्भर केन्द्र सबै लोकतान्त्रिक पद्धतिका आधारभूत सिद्धान्त पालना गर्न/गराउन प्रतिबद्ध छ । यो संस्था र आन्दोलनको हरेक तह र समग्र गतिविधिको योजना, कार्यान्वयन र अनुगमन/मूल्याङ्कन पद्धतिमा प्रभावकारीरूपमा अभ्यास गरिनेछ ।

(छ) लैङ्गिक समानता : आत्मनिर्भर केन्द्र आन्दोलनको समग्र गतिविधिको योजना, कार्यान्वयन र अनुगमन मूल्याङ्कन पद्धतिमा महिला र पुरुषको बराबर सहभागिता र स्वामित्व स्थापित गर्न

परिवर्तनको सिद्धान्त

आत्मनिर्भर केन्द्र सकारात्मक परिवर्तनका लागि नागरिकको शक्ति र सामर्थ्य महत्वपूर्ण हुनेमा पूर्णत: भरोसा राख्छ । वर्तमान अन्यायपूर्ण र शोषणमुखी शक्ति संरचना भूमि अधिकारबाट वञ्चितहरूको विकासको बाधक हो । यसर्थ भूमि अधिकारबाट वञ्चितहरूको सङ्गठन र क्षमता अभिवृद्धिका माध्यमबाट अन्यायपूर्ण र शोषणमुखी शक्ति सम्बन्धमा परिवर्तन ल्याई उनीहरूका सवाल उठाउन, राजनीतिक तहमा बहस गर्न सक्षम तुल्याउन र सरकार र दललाई जिम्मेवार बनाउन सकिन्छ । आत्मनिर्भर केन्द्रले यही कारणले जनसङ्गठन प्रवर्धन गरिरहेको छ र यसलाई अभैँ सशक्त, सवल र सक्रिय बनाउन क्रियाशील रहनेछ ।

भूमि अधिकारबाट वञ्चितले नेतृत्व गरेको बलियो अहिंसात्मक सामाजिक आन्दोलनले राजनीतिज्ञ र नीति निर्माताहरूलाई भूमि अधिकारबाट वञ्चित र भूमि तथा कृषि सुधारको पक्षमा जवाफदेही हुन बाध्य तुल्याउँछ । यसो भएकाले नै आत्मनिर्भर केन्द्रले संस्थागत क्षमताअनुरूपको ताकत र सामर्थ्य भूमि तथा कृषि सुधार आन्दोलनको सवलीकरणमा लगाइरहेको छ ।

भूमि तथा कृषि अधिकार आन्दोलनका लागि भूमि अधिकारबाट वञ्चितबाहेक यसका सहयोगी र सरोकारवालासँगको सम्बन्ध र सहकार्य पनि परिवर्तनका लागि महत्वपूर्ण हुन्छ । जनमत निर्माण र नीति परिवर्तनमा यिनको संलग्नताले विशेष अर्थ राख्छ । भूमि तथा कृषि सुधारको माध्यमबाट भूमि अधिकारबाट वञ्चितको जीवनमा परिवर्तन ल्याई समाजमा दिगो शान्ति स्थापना गर्ने कार्यमा उल्लिखित कर्ताहरूको रणनीतिक संलग्नता गराइनेछ ।

सङ्घर्ष सफल परिचालनले मात्र पुग्दैन । यसका लागि ज्ञान शक्ति महत्वपूर्ण हुन्छ । जनसङ्घर्षको लामो इतिहास छ । तसर्थ अभ्यास, अध्ययन र अनुसन्धानबाट ज्ञान निर्माण गर्नुपर्नेमा आत्मनिर्भर केन्द्रका प्रयास सचेततवरले केन्द्रित छन् ।

रणनीतिक कार्यढाँचा

भूमि तथा कृषि अधिकार आन्दोलनमा मौजुदा स्रोत तथा क्षमताको प्रभावकारी उपयोग गर्न, विकल्पको विस्तारसहित आफ्नो जीवनमा प्रभाव पार्ने खालका निर्णयमा सामेल हुन तथा आफूलाई अलग्याउने, विभेद गर्ने र पछाडि पार्ने शक्तिहरूको सामना गर्न एवम् नजिकका शक्तिसँग सहकार्य गरी आफ्नो भूमि तथा कृषि अधिकार सुरक्षित गर्न भूमि अधिकारबाट वञ्चितहरू (कृषि श्रमिक, जोताहा, साना किसान) लाई सक्षम बनाइनेछ ।

विगतको रणनीतिक योजना कार्यान्वयन क्रममा भएका सिकाइ र आवधिक मूल्याङ्कनका क्रममा दिइएका सुझावमा आधारित भई यो नयाँ रणनीतिक योजना साउन २०७१-असार २०७६ तयार पारिएको छ । यसका प्रतिवद्दताहरू निम्न छन् ।

प्रतिबद्धता १

अधिकारवाालालाई सङ्गठित र परिचालित गर्दै भूमि तथा कृषि अधिकार दाबी तथा अभ्यासमार्फत जीविकोपार्जनका लागि सक्षम बनाउने छौं ।

यस रणनीति अनुसार यस अवधिमा लक्षित प्रमुख नतिजा यसप्रकार हुनेछन् ।
(क) राष्ट्रिय भूमि अधिकार मञ्च र ३७ जिल्ला भूमि अधिकार मञ्चले भूमि तथा कृषि सुधारका अभियानको प्रभावकारी नेतृत्व गरेका हुनेछन् ।
(ख) २१ हजार भूमि अधिकारबाट वञ्चित (भूमिहीन, मोही, साना किसान) ले जग्गाको स्वामित्व पाउनेछन् ।
(ग) ४ हजार परिवारले करिव ७०० हेक्टर ऐलानी एवम् पर्ती जमिन उपयोग गरी आयआर्जन वृद्धि र खाद्य सुरक्षामा सुधार ल्याउनेछन् ।
(घ) राष्ट्रिय तथा जिल्ला भूमि अधिकार मञ्चहरूले सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, स्थानीय सरकार तथा भूमि सुधार आयोगलगायत कम्तिमा ५ वटा निर्णायक तहमा प्रतिनिधित्व गर्नेछन्।
(ङ) करिव १० हजार मोही तथा भूमिहीन किसान परिवारले दिगो खेतीपातीका माध्यमले कृषि उत्पादन बढाउनेछन् ।
(च) १२ जिल्लाको ३० गाविसमा सामुदायिक भूमि तथा कृषि सुधार अभ्यास सघनरूपमा कार्यान्वयन गरिएको हुनेछ ।
(छ) १० हजार सेयरधनीसहित ३० वटा कृषि सहकारी संस्था स्थापना भई करिव ५ करोड रुपियाँ कारोबार गर्नेछन् ।

प्रतिबद्धता २

भूमि तथा कृषि नीति भूमि अधिकारबाट वञ्चितहरूको पक्षमा निर्माण भई सोको कार्यान्वयन थालनी हुनेछ ।

यस अवधिमा लक्षित प्रमुख नतिजा यसप्रकार हुनेछन् ।
(क) भूमि तथा कृषि सुधारको सवाललाई नयाँ संविधानमा यथोचिततवरले सम्बोधन गरिएको हुनेछ ।
(ख) भूमि सुधारको सवाललाई सामाजिक तथा आर्थिक सुधारको महत्वपूर्ण मुद्दाका रूपमा राज्य पुनर्संरचना (सङ्घ र स्थानीय सरकारसमेतमा) प्रक्रियामा आत्मसात गरिनेछ ।
(ग) राष्ट्रिय भूमि नीति तर्जुमा भई मन्त्रपरिषद्बाट पारित भएको हुनेछ ।
(घ) एकीकृत भूमि सुधार ऐन बनी कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ ।
(ङ) सरकारबाट गुठी, बैँघुवा मजदुर तथा भूमि करारसम्बन्धी नयाँ ऐन तर्जुमा भई लागु भएको हुनेछ ।
(च) ऐन र नियमावली तयार भई राष्ट्रिय भू-उपयोग नीति कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ ।
(छ) सरकारले संयुक्त पुर्जासम्बन्धी अनिवार्य प्रावधान तय गरी लागु गर्नेछ ।

प्रतिबद्धता ३

भूमिमा महिला किसानको अधिकार कायम गरी लैङ्गिक असमानता र विभेद कम गर्ने ।

यस अवधिमा लक्षित प्रमुख नतिजा यसप्रकार हुनेछन् ।
(क) महिलाको भूमि अधिकार सुनिश्चित गर्न संवैधानिक तथा कानुनी व्यवस्था हुने ।
(ख) १५ हजार परिवारले संयुक्त पुर्जा बनाउने ।
(ग) १ लाख महिला अभियान तथा आन्दोलनमा सहभागी हुने ।
(घ) भूमिमा लगानी गर्न तथा परिवारको आम्दानी एवम् महिलाको खानपिनको अवस्थामा सुधार गर्न वित्तीय पहुँच वृद्धि गर्ने ।
(ङ) गाउँ, जिल्ला तथा राष्ट्रिय भूमि अधिकार मञ्चलगायत अन्य निकाय, जस्तै- सामुदायिक वन उपभोक्ता समूह, विद्यालय व्यवस्थापन समिति, स्थानीय सरकार (गाविस, सरकारले नियुक्त गर्ने राष्ट्रिय संयन्त्रहरूमा निर्णयको अधिकारसहित महिलाको समानुपातिक प्रतिनिधित्व हुनेछ ।

प्रतिबद्धता ४

आत्मनिर्भर केन्द्रलाई सामाजिक आन्दोलनका लागि ज्ञान र स्रोतको थलो एवम् सुशासित नागरिक संस्थाका रूपमा सवल बनाइनेछ ।

यस अवधिमा लक्षित प्रमुख नतिजा यसप्रकार हुनेछन् ।
(क) राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय मञ्चमा आत्मनिर्भर केन्द्रको भूमिकालाई स्रोत संस्थाका रूपमा विस्तार गर्ने ।
(ख) देशका विभिन्न भागमा तीनवटा स्रोत केन्द्र स्थापना गर्ने ।
(ग) शासन प्रणाली तथा नीतिमा सुधार भएको हुने ।
(घ) विभिन्न राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सञ्जालहरूसँग सहकार्य विस्तार गर्ने ।
(ङ) भूमि तथा कृषि सुधारका मुद्दालाई जोड दिन थप मानव संसाधन विकास गर्ने ।
(च) विश्वविद्यालय, प्राज्ञ तथा नीति निर्माताले आत्मनिर्भर केन्द्रका अनुसन्धान प्रतिवेदन तथा प्रकाशन प्रयोग गरेको हुने ।

अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणाली

आत्मनिर्भर केन्द्रले अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई सङ्गठनात्मक कार्यको अभिन्न अङ्गका रूपमा संस्थागत गरेको छ । नतिजामुखी अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रणालीलाई जोड दिइनेछ । कार्यक्रम योजना तथा सञ्चालनका लागि गरिने सहभागितामूलक प्रणालीलाई सबै चरणमा सुदृढ बनाइनेछ भने लक्षित समूह तथा अन्य सरोकारवाला समूहहरूको सक्रिय सहभागितालाई पनि सुनिश्चित गरिनेछ ।

नियमितरूपमा कार्यकारी समितिबाट भइरहने मूल्याङ्कनलाई निरन्तरता दिइनेछ भने अर्धवार्षिकरूपमा गरिने सहभागितामूलक समीक्षा तथा सिकाइ प्रक्रियाको निरन्तरता रहनेछ । सङ्गठनात्मक स्रोत साधनको प्रभावकारी एवम् उँचत प्रयोग भइरहेको छ भन्ने कुरा सुनिश्चित गर्न आत्मनिर्भर केन्द्रले आफ् नो सामाजिक तथा सार्वजनिक लेखाजोखा प्रणाली, आवधिकरूपमा बाह्य लेखापरीक्षण तथा मूल्याङ्कनका साथै बाह्य मूल्याङ्कनकर्ता एवम् आत्मनिर्भर

केन्द्रका रणनीतिक साभेदारका प्रतिनिधि सम्मिलित संयुक्त वार्षिक समीक्षा जस्ता कार्यलाई निरन्तरता दिनेछ । यसैगरी प्रत्येक तीन वर्षमा समग्र मूल्याङ्कन कार्य गरिनेछ । सहभागितामूलक प्रक्रियाद्वारा प्रत्येक वर्षमा गरिने आन्तरिक तथा बाह्य समीक्षा एवम् मूल्याङ्कनले प्राप्त निष्कर्ष तथा सुझावका आधारमा सङ्गठनात्मक सुधार योजनासहित नीति संशोधनबारे जानकारी प्रदान गर्नेछ ।

संस्थागत संरचना र सम्पति

संस्थाको केन्द्रीय कार्यालयमा कर्मचारी समूह व्यवस्था गरिएको छ । उक्त समूहले आत्मनिर्भर केन्द्रको कार्यकारी समिति तथा साधारण सभाले गरेका निर्णय पालना तथा कार्यान्वयन गर्ने कार्य गर्छ । काठमाडौँमा रहेको सानो आकारको कार्यालयको निरन्तरता हुनेछ भने नेपालका पूर्व र मध्य अन्तर्गत १ र मध्यपश्चिम तथा पश्चिम गरी दुई ठाउँमा स्रोत केन्द्र रहनेछन् । जसमा भूमिसम्बन्धी विशेष मुद्दाहरू उत्थान गर्न र भूमि तथा कृषि आन्दोलन सञ्चालन गर्नका लागि एक संयोजक, अधिकृतहरू तथा भूमि कार्यकर्ता व्यवस्था गरिनेछ ।

साझेदारी

आत्मनिर्भर केन्द्रको प्रमुख साझेदारी राष्ट्रिय भूमि अधिकार मञ्चसँग हुनेछ । जुन बहस पैरवी, वकालत एवम् समुदायस्तरमा गरिने आन्दोलनसँग अन्तर-सम्बन्धित छ । आत्मनिर्भर केन्द्रले जिल्ला भूमि अधिकार मञ्चहरूसँगको साझेदारीमा आफ्ना प्रमुख कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्छ । जिल्ला भूमि अधिकार मञ्चलाई आत्मनिर्भर केन्द्रका तर्फबाट सङ्गठनात्मक विकास एवम् क्षमता निर्माणका लागि आवश्यक सहयोग गरिनेछ । यस्तो सहकार्यभिन्न रणनीतिक परामर्श, आन्दोलनको योजना निर्माण, स्रोत परिचालन, ज्ञान उत्पादन र उपयोगका क्षेत्र पर्छन् । रणनीतिक साझेदारीमार्फत प्राप्त हुने रकम मञ्चको मानव संसाधन विकास, सङ्गठनात्मक विकास र अभियान योजनाको कार्यान्वयन, अनुगमन तथा मूल्याङ्कनमा उपयोग गरिनेगरी योजना बनाइनेछ ।

स्थानीय निकायहरूबाट गरिने सामुदायिक भूमि सुधार कार्यक्रमलाई बढावा दिन आत्मनिर्भर केन्द्रले खास जिल्लालाई प्रत्यक्ष सहयोग गर्छ र आफ्नै उपस्थितिमा समेत कार्य गर्नेछ ।

आत्मनिर्भर केन्द्रले विशिष्ट कार्य, घटना, एवम् परिणामका आधारमा नागरिक समाजका अन्य सङ्गठन, गैसस, शैक्षिक संस्था, सरकारी अधिकारी, किसान सङ्गठन, राजनीतिक दल तथा सामुदायिक संस्थाहरूसँग साझेदारी गरी सहकार्य गर्नेछ ।

दिगोपना एवम् निकास योजना

‘दिगोपना’ आत्मनिर्भर केन्द्रको बुझाइमा हकवालाहरूको हितमा आधारित भूमि अधिकारका कार्यक्रमहरूको निरन्तरता हो । अर्को शब्दमा स्थिरता एक समग्र अवधारणा हो । यसले अनुदान स्रोतहरूमा निरन्तर भइरहने परिवर्तन, कार्यक्रमको स्वरूप, सेवाप्रदायक, समुदायको जनसङ्ख्यामा देखिने परिवर्तन एवम् अन्य तत्वका बाबजुद थप अवधिमा हकवालाहरूको जीवनमा दीर्घकालीन सकारात्मक सुधारहरू सिर्जना गर्नेजस्ता कुरालाई जनाउँछ । कार्यक्रम सञ्चालनका अवस्थामा देखिएका विविध परिवर्तनका बाबजुद आत्मनिर्भर केन्द्रको भूमि अधिकार आन्दोलनबाट सकारात्मक परिणामहरू ल्याउने कुराको निरन्तरता पछिल्ला धेरै वर्षसम्म रहन्छ ।